Natalia Maria Tończyk

Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń

nitalia@doktorant.umk.pl

Ochrona zabytkowych dzieł sztuki – zarys problematyki prawnej

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2017.040>

1. Uwagi wprowadzające

Ochrona zabytkowych dzieł sztuki jest zagadnieniem wieloaspektowym i interdyscyplinarnym, wymaga wiedzy z zakresu nie tylko historii sztuki czy prawa oraz szerokich podstaw humanistycznych – historycznych i filozoficznych wiążących się z powstaniem i losami danego do dzieła, ale także dziedzin praktycznych, takich jak chociażby konserwatorstwo. Dlatego tak istotne jest współdziałanie na tym polu specjalistów różnych dziedzin, którzy wykorzystując swoją wiedzę i umiejętności, mogą zachowywać dla potomnych te elementy dziedzictwa kulturowego, które określimy jako zabytkowe dzieła sztuki. O ile jednak konieczność działalności na rzecz ochrony zabytkowych dzieł sztuki w dziedzinach artystycznych czy historyczno-artystycznych jest oczywista, wręcz naturalna, o tyle w aspekcie prawnym kwestia ta pozostaje poza głównym nurtem badań. Nie jest wprawdzie problemem powszechnym (wszak nie każdy obywatel ma problemy prawne dotyczące dzieł sztuki), jednakże błędem byłoby bagatelizowanie jej, jest ona bowiem istotna nie tylko dla rozważań teoretycznych, ale ma także duże znaczenie praktyczne. Niniejszy artykuł nie ma i nie mógłby mieć na celu kompleksowej analizy tytułowego zagadnienia, jego celem jest wskazanie prawnych aspektów ochrony zabytkowych dzieł sztuki i związanych z nimi

problemów, dokonanie swoistego przeglądu problematyki dotyczącej zabytkowych dzieł sztuki. Zaprezentowanie takiego zestawienia wydaje się tym bardziej potrzebne, gdyż tematyka ta również wśród badaczy „prawa sztuki” ujmowana jest wycinkowo¹.

2. Zagadnienia teoretyczne

Trudno byłoby zajmować się praktycznymi aspektami jakiejkolwiek sprawy, nie mając tzw. wiedzy teoretycznej. Zasada ta w pełni obowiązuje w przypadku zabytkowych dzieł sztuki. Niestety związane z nimi problemy prawne rozpoczynają się już na gruncie teoretycznym, a dylematy te dotyczą wielu kwestii. Te podstawowe pytania poruszają zagadnienia takie jak choćby istnienie i zakres relacji między prawem a sztuką, znaczenie tej problematyki dla dyskursu prawniczego czy nawet niejasności w zakresie definiowania pojęć.

2.1. Prawo a sztuka

Mogłoby się wydawać, że sztuka i prawo, a w tym konkretnym przypadku zabytkowe dzieła sztuki i prawo, nie mogą mieć ze sobą

¹ Oczywiście jest, że niemożliwe jest zajmowanie się przez jednego badacza wszystkimi problemami prawnymi związanymi z zabytkowymi dziełami sztuki. Niemniej jednak brakuje w literaturze prawniczej kompleksowego opracowania dotyczącego właśnie tej kwestii. Co prawda coraz więcej prawników zajmuje się problematyką prawną na linii prawo–sztuka, a co za tym idzie: pojawiają się kolejne publikacje w tym zakresie, ale niekoniecznie dotyczą właśnie zabytkowych dzieł sztuki. Poświęcone one są głównie zagadnieniom takim jak np.: ochrona zabytków (częstokroć zabytków nieruchomości), problemy ochrony (międzynarodowej) dóbr kultury czy fałszerstwom dzieł sztuki. Wszystko to wiąże się z ochroną zabytkowych dzieł sztuki, ale często tematyka tych publikacji jedynie częściowo dotyczy dzieł sztuki lub też ujmuje znacznie szerszą problematykę, lub też jedynie styka się z omawianym w niniejszym artykule zagadnieniem, ewentualnie porusza bardzo wąsko wyspecjalizowaną kwestię, zatem nie wyczerpuje tytułowego zagadnienia. Absolutnie nie jest to zarzutem w kierunku autorów tych publikacji, a po prostu podkreśleniem, iż omawiana tematyka rzeczywiście jest niezwykle różnorodna.

wiele wspólnego. Taki pogląd byłby jednak zdecydowanie błędny, gdyż wbrew pozorom te dwie dziedziny często się ze sobą stykają. Nie powinno to jednak dziwić, gdyż przecież prawo towarzyszy człowiekowi przez całe jego życie i dotyczy właściwie wszystkich aspektów jego życia – trudno, by zabytkowe dzieła sztuki stanowiły tu jakiś wyjątek. Skoro zatem istnieje związek między sztuką a prawem, to pojawia się pytanie o jego zakres oraz znaczenie. I ponownie odpowiedź może być zaskakująca: zakres ten jest bardzo szeroki – normy wielu dziedzin prawa (m.in. prawa konstytucyjnego, karnego, cywilnego, międzynarodowego), w zależności od przepisu, bezpośrednio lub pośrednio dotyczą zabytkowych dzieł sztuki. Relacja ta, chociażby ze względu na wartość materialną i niematerialną zabytkowych dzieł sztuki i wagę, jaką ma prawo, jest bardzo istotna. Mimo szerokiego zakresu tej problematyki, jej znaczenia oraz rosnącej liczby problemów i spraw, wciąż trudno jest mówić w Polsce o oddzielnej dziedzinie prawa poświęconej sztuce. Jest to pewnego rodzaju błędem, bo jak słusznie zauważa się chociażby w doktrynie prawa niemieckiego, tylko na gruncie takiej wyspecjalizowanej dziedziny można odnaleźć odpowiednie tło dogmatyczne do rozważań w określonej sprawie². Tym samym, bazując na normach i specyfice innych dziedzin prawa, trudniej jest badać i stosować prawo stosownie do specyfiki spraw z zakresu ochrony dzieł sztuki.

2.2. Problemy definicyjne

Kolejnym problemem natury ogólnej, z którym spotykają się zarówno teoretycy, jak i praktycy, jest zdefiniowanie zabytkowych dzieł sztuki – w prawie polskim brakuje bowiem generalnej i spójnej definicji legalnej tego pojęcia. Jedyne pomocne nam pojęcie – „dzieła sztuki”, zawarte jest w art. 120 Ustawy z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (dalej: u.vat). Przepis ten zawiera enumeratywne wyliczenie rzeczy, które uznaje się za dzieła sztuki. Są to m.in.: „obrazy, kolaże i podobne płyty dekoracyjne, rysunki i pastele, wykonane w całości przez artystę [...]”; orygi-

² B. Schönenberger, *Restitution von Kulturgut*, Bern 2009, s. 286.

nalne sztychy, druki i litografie sporządzone w ograniczonej liczbie egzemplarzy [...]; oryginalne rzeźby oraz posągi z dowolnego materiału, pod warunkiem że zostały one wykonane w całości przez artystę [...]; fotografie wykonane przez artystę [...]”. Istnieją jednak dwa problemy związane z tą definicją – po pierwsze, dotyczy ona ogólnie dzieł sztuki, a zatem jej zakres pojęciowy jest szerszy niż „zabytkowych dzieł sztuki”, a po drugie, zgodnie z tym przepisem definicję tę należy stosować wyłącznie „na potrzeby [...] rozdziału” u.vat, w którym znajduje się omawiany artykuł. Niestety w innych aktach normatywnych nie pojawia się jakakolwiek inna definicja. W ten sposób dochodzimy właściwie do patowej sytuacji, ponieważ stosowanie jedynej istniejącej w polskim prawie definicji legalnej „dzieła sztuki” zostało ograniczone do ustawy, w której została ona umieszczona, a definicja normatywna „zabytkowego dzieła sztuki” w ogóle nie istnieje. Trudno jednak posługiwać się pojęciami niezdefiniowanymi, a zatem interesującej nas definicji szukać można albo w doktrynie, albo w prawie międzynarodowym, unijnym czy obcym, by ewentualnie przeszczepić ją na grunt prawa polskiego. Dodatkową trudnością jest tutaj fakt, iż pojęcie „zabytkowe dzieło sztuki” występuje rzadko, znacznie częściej spotkać można osobne pojęcia „zabytek” oraz „dzieło sztuki”. Z tego powodu, chcąc odpowiedzieć na pytanie, czym jest „zabytkowe dzieło sztuki”, należy odwołać się do obydwu tych pojęć.

W przypadku wskazywanej wcześniej definicji dzieła sztuki również poglądy doktryny nie są spójne i nie tylko nie dają nam wyczerpującej odpowiedzi na pytanie czym ono jest, ale też w opinii niektórych badaczy należałoby podać w wątpliwość, czy dzieło sztuki w ogóle może być pojęciem prawnym³. W przypadku negacji dzieła sztuki jako pojęcia prawnego wskazuje się, iż jest to raczej przedmiot odbioru estetycznego i teoretycznego, a tym samym znajduje się w obszarze nauk takich jak chociażby historia sztuki⁴. Poszukując jednak definicji dzieła sztuki w obszarze nauk historyczno-arty-

³ Por.: K. Zeidler, *Restytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii prawa*, Warszawa 2011, s. 122; *Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, red. K. Zeidler, Warszawa 2010, s. 48.

⁴ Zob. K. Zeidler, *Restytucja dóbr kultury*, s. 123.

stycznych, znowu natkniemy się na dylematy definicyjne i towarzyszące im dysputy naukowe, nie tylko na temat tego, czym jest dzieło sztuki, ale i tego, czym jest sztuka⁵. Można jednak uznać, że dzieło sztuki będzie zewnętrznym wyrazem sztuki, pewnego zamysłu i idei, pod warunkiem iż jest ono „zdolne zachwycać bądź wzruszać, bądź wstrząsać”⁶ jego odbiorcę. Wracając jednak na grunt nauk prawnych i podejmując próbę utworzenia definicji dzieła sztuki, można skłaniać się ku kształtowi tego terminu w u.vat, chociaż zapewne w takiej postaci nie miałaby ona charakteru zamkniętego. Taki sposób ujmowania „dzieł sztuki” jest raczej zbieżny także z rozumieniem tego pojęcia w aktach prawa unijnego (choćaby dotyczących prawa celnego) czy też w aktach prawa międzynarodowego, chociaż w tych ostatnich zauważalna jest tendencja do stosowania przede wszystkim pojęć znacznie szerszych, takich jak np. „dobro kultury” czy „dziedzictwo kulturowe”⁷.

Znacznie łatwiej jest wskazać znaczenie „zabytku” – pojęcie to jest zdefiniowane w art. 3 pkt. 1 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (dalej: u.o.z.). Zgodnie z tym przepisem zabytkiem jest: „nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”. Ta definicja ma jednak pewne wady. Przede wszystkim wskazane w u.o.z. kryteria są mocno ocenne, a także subiektywne. Ponadto konstrukcja językowa tego przepisu (sformułowanie go w taki sposób, iż możliwe jest oznaczenie danej rzeczy jako zabytek po zaistnieniu zaledwie jednej z przesłanek wskazanych w ustawie)⁸ może

⁵ Por.: K. Estreicher, *Historia sztuki w zarysie*, Warszawa–Kraków 1987, s. 6–7, 35; W. Tatarkiewicz, *Dzieje sześciu pojęć*, Warszawa 2005, s. 52–57.

⁶ Ibidem, s. 52.

⁷ Zob. Więcej: H. Schack, *Kunst und Recht. Bildende Kunst, Architektur, Design und Fotografie im deutschen und internationalen Recht*, Köln 2004, s. 216–225; W. Kowalski, *Restytucja dzieł sztuki. Studium z dziedziny prawa międzynarodowego*, Katowice 1993, s. 45 i następne.

⁸ Zob. też: K. Zalaszińska, K. Zeidler, *Wykład prawa ochrony zabytków*, Warszawa–Gdańsk 2015.

prowadzić do problemów podczas jego interpretacji, a co za tym idzie generalnie w toku stosowania prawa⁹. Zestawiając te dwa pojęcia: „dzieło sztuki” oraz „zabytek”, bez trudu zauważyć można, że nie każde dzieło sztuki jest zabytkiem i nie każdy zabytek jest dziełem sztuki. Jednak by móc mówić o „zabytkowym dziele sztuki”, będą musiały być spełnione łącznie kryteria „dzieła sztuki” oraz „zabytku”. Taka próba wskazania znaczenia tytułowego pojęcia nie jest może idealna, ale w kontekście obecnie obowiązujących norm prawnych, luk i sprzeczności pojawiających się w nich oraz rozbieżnościach w opiniach przedstawicieli nauki wydaje się jedyną możliwą.

Zarówno z zabytkowymi dziełami sztuki, jak i dziełami sztuki oraz zabytkami wiązą się również pojęcia takie jak: dobro kultury / /dobra kulturalne czy muzealia. Dobro kultury (w niektórych aktach prawnych, np. w Konwencji haskiej z dnia 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego jest ono nazywane także dobrem kulturalnym)¹⁰ to pojęcie znacznie szersze od tych omawianych wcześniej. Zgodnie z art. 1 przywoływanej konwencji dobra kultury są to: „dobra ruchome lub nieruchome, które posiadają wielką wagę dla dziedzictwa kulturalnego narodu”. Nieco inaczej pojęcie to zostało zdefiniowane w konwencji paryskiej z dnia 17 listopada 1970 r. dotyczącej środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury – w art. 1 opisowo wskazano przesłanki niezbędne do zakwalifikowania danego dzieła jako dobra kultury oraz podano przykładowe przedmioty je spełniające. Na podstawie tego artykułu za dobra kultury można uznać m.in.: „antyki liczące ponad sto lat, [...] dobra, przedstawiające wartość artystyczną, takie jak: obrazy, malowidła i rysunki wykonane w całości ręcznie [...], oryginalne dzieła sztuki posągowej i rzeźby wykonane z dowolnego tworzywa, oryginały sztychów, rycin i litografii”. Tym samym rzeczy, które zgodnie z podjętymi próbami definiowania zostałyby zaklasyfikowane jako zabytkowe dzieła sztuki, z pewnością będą

⁹ Zob. K. Zalaszińska, *Ochrona zabytków*, Warszawa 2010, s. 10.

¹⁰ Zob. więcej na ten temat: A. Szczekała, *Falszerstwa dzieł sztuki. Zagadnienia prawnokarne*, Warszawa 2012, s. 22–23.

też dobrami kultury. Przywołując akty prawa międzynarodowego, pamiętać należy o tym, że pojęcie dobra kultury pojawia się również w polskich źródłach prawa – zarówno w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹¹ (art. 6 i 73), jak i innych aktach normatywnych, np. w Kodeksie karnym (art. 125). Co do zasady pojęcie to nie jest w nich definiowane – konkretne przepisy odnoszą się po prostu do dóbr kultury, a zatem także w tym wypadku operuje się pojęciem, które nie ma definicji legalnej na gruncie prawa polskiego.

Innym pojęciem związanym z zabytkowymi dziełami sztuki są „muzealia”. W tym przypadku istnieje jednak ich definicja ustawowa. Zawarta jest w art. 21 ust. 1 Ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach. Na podstawie tego artykułu muzealia to „rzeczy ruchome i nieruchomości stanowiące własność muzeum i wpisane do inwentarza muzealiów. Muzealia stanowią dobro narodowe”, a zatem oczywiste jest, że do grona muzealiów zaliczać będą się tylko te zabytkowe dzieła sztuki, które stanowią własność muzeum oraz zostały wpisane do inwentarza muzealiów¹².

3. Aspekty normatywne ochrony zabytkowych dzieł sztuki

Wcześniej wskazywane zagadnienia nie są jedynymi problemami związanymi z ochroną prawną zabytkowych dzieł sztuki. Inną istotną kwestią jest brak odpowiednich norm prawnych, które pozwoliłyby przynajmniej na uporządkowanie omawianych zagadnień. Jakże bowiem mają być wydawane właściwe akty stosowania prawa, skoro nie ma specjalnych aktów prawnych poświęconych dziełom sztuki? A chociaż (jak było wcześniej wskazane) przecież tylko w granicach wyspecjalizowanej dziedziny, a więc i na gruncie specjalnych norm prawnych można znaleźć odpowiednie środki do rozważenia określonej sprawy (zwłaszcza gdy mamy do czynienia z tak specyficzną

¹¹ Dalej: Konstytucja.

¹² Zob. więcej na temat pojęcia muzealiów: K. Zalaszińska, *Pojęcie muzealiów w prawie ochrony dziedzictwa kultury*, w: *Prawo muzeów*, red. J. Włodarski, K. Zeidler, Warszawa 2008, s. 26 i następne.

rzeczą, jaką jest nie tylko zabytkowe dzieło sztuki, ale i generalnie dzieło sztuki), to odnośnie do omawianego zagadnienia w prawie polskim ciągle spotykamy się ze swego rodzaju pustką prawną. Wprawdzie m.in. Konstytucja porusza kwestię dóbr kultury, ale wiemy już, że dobro kultury jest pojęciem znacznie szerszym niż zabytkowe dzieło sztuki. Istnieje również Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹³, ale zgodnie ze swoim tytułem odnosi się do zabytków, a zatem także w tym przypadku nie można mówić o tożsamości semantycznej pojęć, a tym samym i o specjalnym akcie prawnym poświęconym tematyce zabytkowych dzieł sztuki. W innych aktach prawnych co prawda sporadycznie pojawiają się pojęcia takie jak „dobro kultury”, „zabytek” czy „dzieło sztuki”, ale jednak na tej podstawie nie można mówić ani o definicjach tychże pojęć (poza wspomnianą już definicją dzieła sztuki zawartą w u.vat), ani tym bardziej o specjalistycznych normach wpisujących się i tworzących odrębną dziedzinę. W ten sposób większość pojawiających się spraw z zakresu ochrony zabytkowych dzieł sztuki musi być rozwiązywana na podstawie ogólnych norm materialnoprawnych zawartych w Kodeksie karnym albo Kodeksie cywilnym (w zależności danej sprawy), ewentualnie na podstawie innych aktów prawnych o charakterze „ogólnym”.

4. Problematyka spraw sądowych i kwestie praktyczne ochrony prawnej zabytkowych dzieł sztuki

Sprawy, których przedmiotem są zabytkowe dzieła sztuki, zdecydowanie nie dotyczą jednolitej tematyki. Są one nie tylko zróżnicowane, ale częstokroć również i złożone. Wobec braku specjalnego

¹³ Z dniem 17 listopada 2003 r. zastąpiła Ustawę z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach (od 1996. r funkcjonującą w obrocie prawnym jako ustawa o ochronie dóbr kultury). Ustawa ta posługiwała się właśnie pojęciem dobra kultury i jako taka również obejmowała tematykę szerszą niż stanowi to przedmiot niniejszego artykułu.

aktu prawnego poświęconego właśnie im zachodzi konieczność odwoływania się do wielu norm nierzadko pochodzących z różnych dziedzin prawa. Ponadto przyglądając się temu zagadnieniu, można zauważyć, że liczba tych spraw rośnie – ze względu na ich specyfikę nie jest to może dostrzegalne „na pierwszych stronach gazet”, niemniej jednak taka tendencja jest dostrzegalna.

Co więcej, należy pamiętać, że „praktyka” ochrony prawnej zabytkowych dzieł sztuki to nie tylko sprawy sądowe. Jak wiadomo, prawo ma zastosowanie nie tylko wtedy, gdy dojdzie do jego naruszenia, ale także ma zapobiegać temu, by takie naruszenie w ogóle powstało. W przypadku ochrony zabytkowych dzieł sztuki ta funkcja prawa powinna szczególnie sprawnie działać, ponieważ w tej dziedzinie nierzadko ewentualny problem bądź szkodę znacznie trudniej rozwiązać czy naprawić niż jej po prostu uniknąć. W końcu poza sprawami sądowymi oraz prewencją istnieją także inne problemy prawne związane z zabytkowymi dziełami sztuki.

4.1. Rodzaje spraw sądowych z zakresu ochrony zabytkowych dzieł sztuki

Co do zasady sprawy sądowe dotyczące zabytkowych dzieł sztuki, niejako z natury rzeczy, właściwie zamykają się w dwóch rodzajach – spraw cywilnych i spraw karnych. W większości przypadków podział ten jest całkowity, tj. mamy do czynienia wyłącznie ze sprawą karną albo sprawą cywilną. Zdarza się jednak, że to samo dzieło sztuki (czy też te same dzieła sztuki) są jednocześnie przedmiotem zarówno postępowania karnego, jak i postępowania cywilnego. W takich wypadkach proces cywilny jest zazwyczaj niejako wtórny względem procesu karnego. Tak było chociażby w sprawie toczącej się przed Sądem Okręgowym w Łodzi o zwrot ceny za zakupione obrazy, które okazały się podrobione¹⁴. W przytoczonej sprawie na potrzeby postępowania cywilnego przydatne okazały się ustalenia

¹⁴ Zob. wyrok Sądu Okręgowego w Łodzi z dnia 17 lipca 2014 r., sygn. IIC 1447/10.

śledztwa prowadzonego z zawiadomienia powoda i tym samym sąd cywilny korzystał z materiałów zgromadzonych przez prokuraturę¹⁵.

4.1.1. Sprawy karne i ich problematyka

Sprawy karne, których przedmiotem są zabytkowe dzieła sztuki, dotyczą głównie przestępstw takich jak: kradzież, wandalizm (w postaci niszczenia lub uszkodzania dzieła), przemyt oraz fałszerstwa dzieł sztuki¹⁶. Szczególne emocje opinii publicznej budzą zwykle kradzieże i fałszerstwa zabytkowych dzieł sztuki, jednak ani te dwa przestępstwa, ani inne wymienione nie wyczerpują katalogu przestępstw popełnianych na dziełach sztuki. Pamiętać bowiem należy, że przestępstwem będzie również uszkodzenie lub zniszczenie dzieła niebędące jednak aktem wandalizmu, a dokonane np. w celu łatwiejszego wywozu dzieła za granicę czy sprzedaży jako innego oryginalnego dzieła sztuki¹⁷. Innego rodzaju przestępstwami będzie obrót sfałszowanymi zabytkowymi dziełami sztuki czy nielegalny wywóz takich dzieł z kraju¹⁸. W ostatnich latach duże zainteresowanie nie tylko prawników, ale też opinii publicznej, budzi przestępstwo obrazy uczuć religijnych popełnione z użyciem dzieła sztuki¹⁹, a także spór, czy dzieło sztuki może być pornografią i w tym kontekście czy prezentacja albo rozpowszechnianie takowego może

¹⁵ W omawianym przypadku sprawa cywilna toczyła się przed Sądem Okręgowym w Łodzi – w II Wydziale Cywilnym. Sąd korzystał wówczas z materiałów zgromadzonych przez Prokuraturę Rejonową Łódź-Śródmieście.

¹⁶ Zob. M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz, *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane*, Warszawa 2017, s. 601.

¹⁷ Zob. K. Zeidler, *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa 2007, <https://sip-1lex-1pl-100078aq007f6.han3.uci.umk.pl/#/monografia/369160705/34/zeidler-kamil-prawo-ochrony-dziedzictwa-kultury?keyword=fa%C5%82szerstwa%20dzie%C5%82%20sztuki&cm=SREST> (dostęp: 05.07.2017 r.).

¹⁸ Por.: ibidem; W. Szafrński, *Ustawa o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami z perspektywy fałszerza – wokół art. 109a i art. 109b*, w: *Prawo ochrony zabytków*, red. K. Zeidler, Gdańsk 2014, s. 570–587; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 14 marca 1963 r., sygn. II K 46/63; uchwała Sądu Najwyższego z dnia 19 października 1961 r., VI KO 29/61.

¹⁹ Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 marca 2015 r., III KK 274/14.

być karalne²⁰. Jednak oba te przypadki, zwłaszcza pierwszy z nich, odnoszą się raczej do dzieł sztuki współczesnej niż zabytkowej i jako takie pozostają nieco na uboczu niniejszych rozważań.

Powyzsze przestępstwa ścigane są na podstawie norm zawartych bądź w Kodeksie karnym, bądź na mocy przepisów karnych zawartych w *lex specialis* – ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ciekawe jest także orzeczenie Sądu Najwyższego wiążące wystawienie falsyfikatu na sprzedaż nie tylko z typowym przestępstwem fałszerstwa i obrotu sfalsyfikowanym dziełem, ale także z naruszeniami w zakresie prawa autorskiego²¹.

W przypadku zaistnienia wskazanych przestępstw w toku procesu często konieczne jest dokonanie oceny autentyczności dzieła, oceny stanu zachowania dzieła oraz ewentualnej wyceny dzieła²². Ocena autentyczności dzieła polega na stwierdzeniu, czy mamy do czynienia z falsyfikatem, czy oryginałem. Ocena stanu zachowania dzieła to nie tylko ustalenie ogólnego stanu zabytkowego dzieła sztuki, ale również wskazanie dokonanych przeróbek czy zmian w dziele czy też opisanie zniszczeń dzieła. Natomiast wycena dzieła sztuki polega na ustaleniu jego rynkowej wartości i tym samym wymaga odwołania się do znajomości rynku sztuki²³. Oceny te, ze względu na konieczność posiadania wiedzy i umiejętności specjalnych, mogą być dokonane „w zasadzie niemal wyłącznie w ramach ekspertyzy przeprowadzanej przez biegłego”²⁴. Ponadto aby móc właściwie zakwalifikować prawnie popełniony czyn oraz zastosować odpowiednie przepisy prawa, czasem konieczna jest również opinia biegłych co do tego, czy dzieło sztuki będące przedmiotem sprawy jest zabytkowym dziełem sztuki, a zatem czy zastosowanie będą miały przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami czy też normy Kodeksu karnego²⁵. Tym samym biegły będący eks-

²⁰ Por.: wyrok Sądu Najwyższego z dnia 23 listopada 2010 r., sygn. IV KK 173/10; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 marca 2015 r., III KK 274/14.

²¹ Zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 31 stycznia 1935 r., sygn. I K 739/34.

²² M. Kała, D. Wilk, J. Wójcikiewicz, op. cit., s. 601.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Zob. W. Szafrński, op. cit.

pertem z dziedziny sztuki pełni istotną rolę w postępowaniu karnym w sprawach dotyczących zabytkowych dzieł sztuki.

4.1.2. Sprawy cywilne i ich problematyka

W przypadku postępowania cywilnego katalog spraw, których przedmiotem są zabytkowe dzieła sztuki, wydaje się być jeszcze szerszy, a na pewno ma otwarty charakter. Do tej grupy należą wszelkie sprawy związane z obrotem zabytkowymi dziełami sztuki (m.in. sprawy o zapłatę, wydanie dzieła, zwrot ceny w przypadku nabycia nieautentycznego dzieła jako oryginału), sprawy odszkodowawcze (wskutek kradzieży, zniszczenia bądź uszkodzenia dzieł sztuki), w których pozwanym może być zarówno sprawca, jak i ubezpieczyciel, a nawet sprawy o ustalenie autentyczności czy pochodzenia dzieła.

Normami materialnoprawnymi stanowiącymi podstawę rozstrzygania w omawianych przypadkach są przede wszystkim przepisy Kodeksu cywilnego oraz wspominanej ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Analogicznie jak w przypadku postępowania karnego kluczową rolę dla procesu odgrywają częstokroć trzy elementy: ocena autentyczności dzieła, ocena stanu zachowania dzieła tudzież ocena wartości dzieła²⁶ i podobnie jak w przypadku procesu karnego dla procesu cywilnego istotne, a czasem wręcz kluczowe, znaczenie ma dowód z opinii biegłego. W orzeczeniach sądów powszechnych w sprawach z zakresu ochrony dzieł sztuki *sensu largo* zawarte są nie tylko rozstrzygnięcia konkretnych sporów, ale także wskazanie szeregu problemów, które wiążą się z prowadzeniem procesu, a w szczególności z przeprowadzaniem dowodu z opinii biegłego. Takimi problemami są chociażby: kwestia osoby biegłego (wyboru biegłego, posiadanych przez niego kompetencji, konieczności formalnego poświadczenia posiadanej wiedzy i umiejętności)²⁷, sposób przeprowadzenia dowodu (m.in. forma złożenia opinii, możliwość po-

²⁶ Ibidem.

²⁷ Por.: wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 5 lipca 2012 r., sygn. I ACa 1076/11; wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 22 lipca 2014 r., sygn. I ACa 638/14.

woływania dodatkowych biegłych, dopuszczalność opinii uzupełniającej, zakres czynności podejmowanych przez biegłego na potrzeby sporządzenia opinii)²⁸, różnice między opinią a ekspertyzą²⁹, a także znaczenie wszelakich opinii i ekspertyz prywatnych dla procesu cywilnego, jak i w obrocie zabytkowymi dziełami sztuki³⁰, a nawet specyfika sprzedaży dzieł sztuki³¹. Niestety, mimo rosnącego dorobku orzecznictwa w tym zakresie, problematyka ta wciąż budzi liczne wątpliwości, a wiele kwestii jest wciąż nieopracowanych w doktrynie.

4.2. Restytucja zabytkowych dzieł sztuki

Całkowicie odmiennym problemem jest kwestia restytucji zabytkowych dzieł sztuki. Współcześnie występuje ona w formie zwrotu dzieł lub gdy jest to niemożliwe, świadczenia w postaci ekwiwalentu³². W przypadku Polski restytucja dzieł sztuki związana jest głównie z dziełami utraconymi w czasie II wojny światowej lub tuż po jej zakończeniu. Problematyka ta przez wiele lat pozostawała niejako w zapomnieniu – poza realnym zainteresowaniem władz państwa polskiego³³ – i dopiero ostatnie lata przyniosły zmianę w tym zakresie, wciąż jednak duża liczba zabytkowych dzieł sztuki nie wróciła do prawowitych właścicieli.

²⁸ Por.: wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 22 lipca 2014 r., sygn. I ACa 638/14; wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 23 czerwca 2016 r., sygn. I ACa 2305/15; wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 19 listopada 2014 r., sygn. I ACa 936/13.

²⁹ Zob. wyrok Sądu Okręgowego w Łodzi z dnia 17 lipca 2014 r., sygn. IIC 1447/10.

³⁰ Por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 5 lipca 2012 r., sygn. I ACa 1076/11; wyrok Sądu Okręgowego w Łodzi z dnia 17 lipca 2014 r., sygn. IIC 1447/10; wyrok Sądu Rejonowego dla Warszawy Pragi – Południe z dnia 30 czerwca 2016 r., sygn. I C 624/13; wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 22 lipca 2014 r., sygn. I ACa 638/14.

³¹ Zob. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 15 maja 2015 r., sygn. I ACa 1470/14.

³² K. Zeidler, *Restytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii prawa*, Warszawa 2011, s. 37–38.

³³ Szerzej zob. J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. II, Kraków 2001, s. 66 i następne.

Zasadniczym i podstawowym problemem związanym z restytucją jest brak wiedzy na temat losów zaginionych dzieł i miejsca, w którym obecnie się znajdują. Błędny byłoby jednak założenie, że samo dysponowanie taką wiedzą pozwala na bezproblemowy powrót dzieła do jego właściciela. Często tak naprawdę dopiero w momencie, w którym określone dzieło sztuki zostaje odnalezione, zaczynają się problemy – należy ustalić, co się w międzyczasie działo z danym dziełem, oraz uregulować jego aktualną sytuację prawną. Pojawia się wtedy wiele dylematów, np. kto jest rzeczywistym właścicielem odnalezionej sztuki, czy można uznać dobrą wiarę kogoś, kto nabył określone dzieło, nie wiedząc, iż zostało ono zagrabione (co przynajmniej teoretycznie mogło się zdarzyć, ponieważ wciąż nie dysponujemy kompletną bazą dzieł zaginionych w czasie wojny), jak rozwiązać problemy związane z dziedziczeniem takiego dzieła, czy chociażby „wątpliwymi” czynnościami prawnymi, które w międzyczasie zostały dokonane, a w końcu – jak właściwie wyważyć interesy zainteresowanych stron. Ponadto należy wówczas rozstrzygnąć o właściwości prawa – w takich sytuacjach dochodzi często do zbiegu norm prawa międzynarodowego i krajowego dwóch (lub nawet więcej) państw. Takich problematycznych aspektów jest jednak znacznie więcej.

Wobec powyższego procedury restytucyjne zdecydowanie nie należą do łatwych – nie tylko natrafia się w nich na szereg problemów do rozwiązania, ale też od ich rozstrzygnięcia zależy w pewnym sensie urzeczywistnienie zasad sprawiedliwości i słuszności. Stąd też bardzo ważne jest niezwykle staranność przy ich prowadzeniu oraz dążenie do jak najszybszego zamknięcia nieuregulowanych do tej pory kwestii.

5. Znaczenie ochrony prawnej zabytkowych dzieł sztuki i wyzwania z nią związane

Z pewnością zabytkowe dzieła sztuki wymagają nie tylko ochrony prawnej, ale również w przypadku prowadzenia spraw z nimi związa-

nych szczególnej uwagi oraz uwzględnienia ich specyfiki. Jak można zauważyć, jest to problematyka bardzo różnorodna i obszerna. Można jednak znaleźć pewne problemy wspólne i wyodrębnić określone ich grupy.

Pierwszą i zasadniczą trudnością, z którą spotykamy się przy omawianiu zagadnień związanych z zabytkowymi dziełami sztuki, są bez wątpienia problemy definicyjne. Mają one dwojaki charakter. Po pierwsze, istnieje wiele pojęć (dzieło sztuki, zabytek, dobro kultury, etc.), które są do siebie zbliżone i mimo tego, że czasem bywają używane wymiennie, niemal jako synonimy, to jednak w żadnej mierze nie powinny być tak traktowane – ich zakresy semantyczne są różne, choć czasem częściowo się zazębiają. Po drugie, pojęcia te bywają różnie definiowane – różny jest zarówno sposób konstruowania definicji (opisowo, enumeratywnie), jak i jej treść. Znaleźć można w nich pewne elementy wspólne, trudno jednak mówić o jednolitej, a przede wszystkim „zamkniętej” definicji poszczególnych przytaczanych pojęć, w tym pojęcia „zabytkowe dzieła sztuki”.

Wskazane problemy definicyjne wiążą się z ogólnymi problemami na szeroko rozumianym gruncie teoretycznym. Najbardziej widocznym problemem jest brak norm prawnych o charakterze *lex specialis* poświęconych właśnie dziełom sztuki (z uwzględnieniem specyfiki dzieł zabytkowych). Kwestia ta jest niejako pewnym odzwierciedleniem dotychczasowego braku wyodrębnienia tejże tematyki jako oddzielnej dziedziny prawa, co z kolei może prowadzić do kolejnych dylematów. Oczywiście jest bowiem, że współcześnie nie można tworzyć prawa kazuistycznego, a jednocześnie, że dziedzina prawa jest pojęciem na tyle obszernym, że nie można z każdej grupy spraw tworzyć odrębnej dziedziny. Wydaje się jednak, że ze względu na specyfikę spraw dotyczących dzieł sztuki, w tym zabytkowych dzieł sztuki, takie wyłączenie tychże zagadnień prawnych i dyskusja nad nimi na gruncie ich dziedziny – prawa sztuki, byłoby zasadne.

Przechodząc na grunt stosowania prawa można zauważyć trzy aspekty. Po pierwsze, że „prawo w praktyce” nie oznacza w tym wypadku jedynie spraw sądowych, ale też całą „profilaktykę prawną” oraz działalność bezpośrednio na gruncie prawnym poświęconą zabytkowym dziełom sztuki niekoniecznie prowadzoną jednak przed sądami (i jej przykładem jest przywoływana wcześniej restytucja

dział sztuki). Po drugie, przypadki spraw sądowych, chociaż dotyczą bardzo różnych kwestii, zasadniczo zaliczać będziemy do postępowania cywilnego lub karnego oraz że mimo wielu różnic w sprawach tych występują niemal pewne elementy wspólne (ocena i wycena dzieła, istotne znaczenie dowodu z opinii biegłego). Po trzecie, sprawy te ze względu na ich specyfikę i szczególne znaczenie zabytkowych dzieł sztuki wymagają szczególnej dbałości, a wobec wcale nie tak małej ich liczby stworzenia także odpowiednich, spójnych norm. I w końcu, szczególnie w kontekście restytucji zabytkowych dzieł sztuki, pamiętać należy, że właściwe – słuszne i sprawiedliwe ich rozwiązanie, jest szczególnie istotne nie tylko z punktu widzenia prawa, ale również etyki i moralności, a także, że nierzadko od zapadających decyzji zależeć będą relacje międzyludzkie i międzypaństwowe.

Reasumując, należy zauważyć, że zabytkowe dzieła sztuki ze względu na swoją specyfikę i szczególne znaczenie wymagają dużej uwagi przy rozważaniu spraw ich dotyczących. Ponadto konieczne jest uporządkowanie dotychczas istniejących regulacji prawnych oraz uzupełnienie istniejących w nich luk, które prowadzą do wielu wątpliwości w procesie stosowania prawa. I w końcu, zasadne wydaje się wyodrębnienie problematyki ochrony prawnej zabytkowych dzieł sztuki jako odrębnej dziedziny – prawa sztuki – obejmującej oczywiście nie tylko zagadnienia związane z zabytkowymi dziełami sztuki, ale generalnie z dziełami sztuki. Spełnienie tego postulatu pozwoliłoby na wprowadzenie spójnej ochrony prawnej uwzględniającej specyfikę spraw związanych z dziełami sztuki.

STRESZCZENIE

Ochrona zabytkowych dzieł sztuki – zarys problematyki prawnej

Celem niniejszego artykułu jest zarysowanie kluczowych problemów prawnych związanych z zabytkowymi dziełami sztuki. Problematyka ta jest niezwykle różnorodna i wieloaspektowa. Wbrew potocznej opinii nie zawiera się jedynie w teoretycznych rozważaniach, a ma coraz większe znaczenie praktyczne. Mimo to w Polsce wciąż trudno jest mówić o odrębnej dziedzi-

nie – prawie dzieł sztuki. Nie ma także specjalnych rozwiązań ustawowych poświęconych temu zagadnieniu, co więcej, brakuje nawet legalnej definicji dzieła sztuki. W toku stosowania prawa w sprawach, których przedmiotem są właśnie dzieła sztuki, przed sądami pojawiają się kolejne problemy. W końcu ciągle aktualną i nierozwiązaną pozostaje kwestia restytucji dzieł sztuki utraconych przez Polskę w czasie II wojny światowej.

Słowa kluczowe: dzieło sztuki; dzieła sztuki; zabytek; zabytki; zabytkowe dzieła sztuki; dobro kultury; prawo sztuki; prawo dzieł sztuki; restytucja dzieł sztuki; dzieła sztuki a prawo karne; dzieła sztuki a prawo cywilne

SUMMARY

Protection of antique works of art – outline of legal issues

The aim of the article is an outline of the most important legal problems connected with antique works of art. This issues are very diverse and many-sided. It concerns not only theoretical reflections, but practical problems too. However, in Poland we still have not a separate body of law – art law (or works of art law). We have no special art law or regulations either. What is more, we have not even a legal definition of a work of art. In proceedings before the court in cases in which works of arts are the subject of proceedings, there are many other problems. Finally, a still current and unsolved question is the restitution of works of art lost during the Second World War.

Keywords: work of art; works of art; monument; monuments; antique works of art; cultural goods; cultural property; cultural heritage; art law; works of art law; restitution of works of art; works of art and criminal law; works of art civil law

BIBLIOGRAFIA

- Estreicher K., *Historia sztuki w zarysie*, Warszawa–Kraków 1987.
Kała M., Wilk D., Wójcikiewicz J., *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane*, Warszawa 2017.
Kowalski W., *Restytucja dzieł sztuki. Studium z dziedziny prawa międzynarodowego*, Katowice 1993.

- Leksykon prawa ochrony zabytków. 100 podstawowych pojęć*, red. K. Zeidler, Warszawa 2010.
- Pruszyński J., *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, Kraków 2001.
- Schack H., *Kunst und Recht. Bildende Kunst, Architektur, Design und Fotografie im deutschen und internationalen Recht*, Köln 2004.
- Schönenberger B., *Restitution von Kulturgut*, Bern 2009.
- Szafrński W., *Ustawa o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami z perspektywy fałszerza – wokół art. 109a i art. 109b*, w: *Prawo ochrony zabytków*, red. K. Zeidler, Gdańsk 2014.
- Szczekala A., *Fałszerstwa dzieł sztuki. Zagadnienia prawnokarne*, Warszawa 2012.
- Tatarkiewicz W., *Dzieje sześciu pojęć*, Warszawa 2005.
- Zalasińska K., *Ochrona zabytków*, Warszawa 2010.
- Zalasińska K., *Pojęcie muzealiów w prawie ochrony dziedzictwa kultury*, w: *Prawo muzeów*, red. J. Włodarski, K. Zeidler, Warszawa 2008.
- Zalasińska K., Zeidler K., *Wykład prawa ochrony zabytków*, Warszawa–Gdańsk 2015.
- Zeidler K., *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa 2007.
- Zeidler K., *Restytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii prawa*, Warszawa 2011.